

Алекса Цигановић, дипл. инж. арх.

Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, Србија
aleksa.ciganovic@heritage.gov.rs

Раде Мрљеш, дипл. инж. арх.

Завод за заштиту споменика културе града Београда, Србија
rade.mrljes@beogradskonasledje.rs

ПАРАДИГМАТСКИ ХАБИТУС АРХИТЕКТУРЕ У ЗАШТИТИ КУЛТУРЕ ПРОСТОРА

Апстракт

Намера је да се радом покрене дискусија о онтолошком структурализму у делатности и позове стручна и научна архитектонска заједница да се озбиљно позабави проблемом парадигматског и дискурзивног стања архитектонског поља споменичке заштите културе простора. Парадигматски хабитус споменичке заштите културе простора, нарочито у домаћим околностима, карактерише неколико хроничних проблема који узрокују просечно низак домет јавног, стручног и научног постигнућа. Примарно се анализирају ендегени проблеми архитектонске споменичке заштите и то, пре свега, проблеми генерисани у њеној академској заједници који се огледају у игнорисању или избегавању конституисања парадигми с тежњом теоријско-методолошког задржавања на *малим расправама (малим питањима)*, које се проглашавају за парадигме и научну нужност. Аутори сматрају да се хабитус рецентне архитектонске споменичке заштите културе простора довршава у констелацији транс-епистемолошке инертности, ендегене кризе дискурса и конверзијама појединачних дискурса у парадигме. У суочењу с изазовима стварности, парадигматски дефицит се манифестује *неоконзервативним емотивним рационализмом* који одликују операционализације у изолованим моралним (и моралистичким) афектуацијама, вредносним (и врлинским) апелима и доминантно здраворазумским праксама. Насупрот томе, подстакнута ширим трансдисциплинарним оквирима и снажнијим преводилаштвом, интересовања млађе генерације архитеката у пољу домаће и актуелне архитектонске епистемологије откривају компактнију парадигматску територијалност и то у подручју *неокласичног геометријског формализма*, за споменичку заштиту потенцијално најкориснијег, чији је предмет концептолошки повратак на филозофију типологије, структуре, кодног записа и ритма.

Кључне речи: парадигматски хабитус, дискурзивни хабитус, академска пракса, архитектонска епистемологија, споменичка конзервација

Aleksa Ciganović, Architect

Institute for the Protection of Cultural Monuments of Serbia, Belgrade, Serbia
aleksa.ciganovic@heritage.gov.rs

Rade Mrlješ, Architect

Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade, Belgrade, Serbia
rade.mrljes@beogradskonasledje.rs

PARADIGMATIC HABITUS OF ARCHITECTURE IN THE PROTECTION OF SPATIAL CULTURE

Abstract

This paper intends to initiate a discussion on the ontological structuralism in the profession field and invite the scientific and professional architectural community to seriously address the issue of paradigmatic and discursive state of architectural domain of space culture heritage protection. The paradigmatic habitus of monumental protection of the culture of space, especially in domestic circumstances, is characterized by several chronic issues that cause very low public, professional, and scientific achievement. Primarily, endogenous issues of architectural monument protection are analyzed, first of all, issues generated in its academic community, reflected in ignoring or avoiding the constitution of paradigms, with the tendency to theoretically and methodologically dwell on *small talk (small issues)*, which are declared as paradigms and a scientific necessity. The authors consider that the modern, recent habitus of architectural monument protection of spatial culture ends in the constellation of transepistemological inertia, endogenous crisis of discourse and conversion of individual discourses into paradigms. In the face of reality, the manifestation of paradigmatic deficit is *neoconservative emotional rationalism*, which is characterized by reliance, sensitivity and operationalization in isolated moral (and moralistic) affects, value (and virtue) appeals, and predominantly common sense practices. On the contrary, encouraged by broader transdisciplinary frameworks and more extensive translation, the interests of the younger generation of architects in the field of domestic and current architectural epistemology reveals a more compact paradigmatic territoriality in the field of *neoclassical geometric formalism*, whose subject is conceptual return to the philosophy of typology, structure, code records, and rhythm.

Keywords: paradigmatic habitus, discursive habitus, academic practice, architectural epistemology, monument conservation

Предуслови појаве неоконзервативног емотивног рационализма

У савременој споменичкој заштити културе простора запажен је проблем парадигматских неконзистентности и теоријско-методолошких недостатности као фундаменталних чинилаца професије¹ и последични проблеми њене етике.² Иако се архитектура схвата као дисциплина изразите контингентности,³ актуелни парадигматски хабитус архитектонског поља споменичке заштите неизбежно покреће питање односа теорије и праксе и то на начин који се најпре разоткрива као ендогена дисфункционалност дискурса.⁴ Изостанак сталне кореспонденције теорије и праксе (појма и искуства) усмерава егзистенцију архитектонског поља у заштити културе простора тек на репрезентативну функцију *текста*. Теоријски и чињенички искази у архитектонском пољу заштите простора представљају тек само наративне ентитете и припадају дискурсу, али непотпуном, празном дискурсу као акумулираном мисаоном наслеђу текстуалне аутореферентности и приповести као јединих последица сваке могуће праксе. Непотпун дискурс дисциплинарног поља настаје као резултат измештања професије из *praxisa* (потпуне теоријске праксе) ка потпуном *текстуализму*, који је самодовољни простор непотпуног дискурса.

Запажено је и да раслојавање парадигматске пуноће архитектонског *praxisa* пројева непотпуним дискурсом и у урбаној социологији, културологији и антропологији.⁵ Предмет архитектонске заштите културе простора остаје дистанциран, интерпретативно затворен у кругу сопственог *текста*, постајући теоријски конструкт заробљен у интерном информационом пољу и потпуно занемарен од друштвених динамичких сила у властитом окружењу или веома благих реакција таквих сила на аргументе текста. Дискурс се не темељи на егзистенцијалној ситуацији објекта већ се егзистенцијална ситуација објекта темељи у непотпуном дискурсу. Узрок овоме треба тражити у критичком методу који је у архитектонском пољу споменичке заштите уопште узев ретко оригиналан. Он уобичајено садржи ретроактивну примену старијих, често и анахроних аргумената, тумачења настају преузимањем тацитних или имплицитних знања и опсолетних исказа до којих се долази из друге или треће руке или *наративним глачањем* текста у односу на антикварну, старије публикувану грађу.

Друго проблемско место споменичке заштите културе простора одликује недовољно разликовање парадигме и дискурса. Конзервативна функција парадигме је да путем *парадигматског поља* усмерава успостављање тотализујуће заснованости субјекта професије, обезбеђујући његово утемељење у претходно дефинисаним општим условима важења.⁶ Први критеријум функционалног утемељења субјекта у архитектури произилазио би из разлике парадигме и дискурса на основу процене општости и ширине обухвата истраживања као и задржавања у општим или тангентним пољима архитектуре, на основу чега се могу идентификовати четири степена парадигме: *универзална парадигма*, *општа парадигма*, *теоријска парадигма* и *појмовна парадигма*.⁷ Други критеријум функционалног утемељења субјекта архитектуре узимао би у обзир задатак парадигме према начину нормираности, на основу чега

се могу разликовати две врсте парадигме: *теоријска* и *практична*.⁸ Трећи критеријум функционалног утемељења субјекта архитектуре полазио би од начина објашњења предмета, на основу чега се могу разликовати два типа парадигми: *научне* и *здраворазумске*.⁹

Треће проблемско место парадигматске дефинисаности архитектонске конзервације представља избегавање *великих питања* и *великих теорија*, на начин који ситуира актуелне емпирију и теорију у *мале теме* и *текућа питања*, крећући се ка проблемима који се у њиховим апликативним фазама не могу разрешити – однос *макро* и *микро нивоа* у постулирању парадигми; однос *објективног* и *субјективног* дискурса; онтологизацији стручне и научне материје на начин који отежава систематизовано постулирање професионалног знања, као и све већем продору здраворазумског схватања у стручни и научни простор. У рецентној теорији архитектонске заштите културе простора евидентно су изостале правремене парадигматске оријентације које би се усмериле ка онтологизованим нововековним културним системима какви су *егзистенцијалистички*, *структуралистички*, *постструктуралистички* или *постмодерни*. Ендогени проблеми заштите споменика културе се односе и на несистематизоване или најчешће неизграђене епистемологије чија би полазишта била, на пример у симболичком интеракционизму блиском питањима градитељског наслеђа (вернакуларној етносемантици, критичком регионализму, градитељској етнометодологији, семиоантрополошком контекстуализму, постмодерном пастишу и слично), или критичком текстуализму (у амбијенталним уметностима, перформативизму, критичком активизму и другим формама плуралистичких ангажмана културне еманципације).

Теоријска мисао и пракса послератних српских архитеката, и током друге половине двадесетог века, није се убрајала у сам врх светске мисли¹⁰, за разлику од међународног присуства домаће леве друштвено-филозофске мисли у теоријама марксистичког социјализма, упркос иманентно истакнутој позицији, критичком импулсу и угледу, па чак и толерисаном дисидентству у многим друштвено-хуманистичким пољима које је обезбеђивала сама држава. Ово није неразумљиво најмање из два већ препозната разлога – српска архитектура се са зачетком модернистичког покрета и модернистичке критике у југословенској монархији научила латентној стрепњи од идентификације с непожељношћу (радикализмом леве идеологије) и суштинском неповерењу у сопствена интелектуална авангардна уверења¹¹, при чему не треба заборавити ни традицију уосећавања клијентелистичке сарадљивости и повладивости према наручиоцима.¹² Додатну искљученост теоријских актуелизација код домаћих архитеката потискивао је и карактеристични садржај домаће научне културе, који је, пратећи политичку културу сопственог поднебља, склон историографском пренаглашавању одступница, развојних траума и практичних сналажљивости, као и избегавању захтеване, како се тада говорило, *беспштедне самокритике* која је водила ка недиференцираним и нерезолутним интерналистичким дискурсима.

За узроке парадигматских недостатности, ваља подсетити и на вођење широког дискурса унутар симпозијумских *преговарања* о структуралној синтези уметности и самоуправног друштва током седамдесетих година двадесетог века, у оквиру којих су

ставови архитеката излагани у различитим и индивидуалистичким варијантама, при чему се ипак највећи део индивидуалних ставова условно делио и подразумевао. Становишта у расправама су била транспарентнија учесницима, а могућност неспоразума и неразумевања онога што остали учесници тадашњих окупљања тврде била је редукована на занемарљиву меру, за разлику од данашњег времена, које пред учеснике у расправи поставља захтев повећане пажње и херменеутичког напора.

Потоња постмодерна плурализација у домаћој архитектури је допунски интернализovala критичко и фатичко суочавање са стварношћу и индивидуалистичким карактерима, доприносећи разарању одвећ слабе парадигматске постулираности. Као резултат обеснаживања таксономских и системолошких поредака, добар део истраживања има изразито малу или нема никакву ефективну употребљивост, што целој професионалној заједници отежава силазак са пословичне *куле од слоноваче* у стварни свет, отварајући питања о суштинској егзистенцијалној кризи дисциплине. У суочавању с изазовима стварности, дански просторни планер и теоретичар корпоративног управљања планирањем Бент Флиvbјерг [Bent Flyvbjerg, 1952] примећује прибегавање *неоконзервативном емотивном рационализму*, који одликују ослоњеност на моралне (и моралистичке) афектуације, вредносне (врлинске) апеле и доминантно здраворазумске праксе.¹³ Неоконзервативна емотивност ослања се на традицију моралних важења, утемељујући метајезик професије на *статусу искуства и традицији ауторитета*, дакле, комуниколошким филтерима који у академској заједници најпре покрећу *игру ауторитета и наративна глачања*.

Следећи рационалистичку логику традиције и логоцентричности, конзервативни методолошки филтери се у одређеној архитектонско-урбанистичкој ситуацији посредују кроз мобилизацију ангажованих групација и монохроматски стил њихове етике. Професионални став се у тренутку суочења с проблемом нужно усмерава на интегрисану механику истине и морала, дакле, не само у циљно-рационалном већ и у вредносно-рационалном облику. Специфичност неоконзервативне рационалности је мишљење које не одсликава само конзервативни став већ и интелектуални активизам који посеже за јавним активизмом али и мобилизацијом емоционалних форми и вредносних апела. Неоконзервативна рационалност почива на холистичком, реалистичко-искуственом стилу мишљења, као и секвенцијалном и сукцесивном стилу периодичног откривања материјалних веза и односа, од чега потом зависе и искази у класичном кључу просвећеног реализма. У том светлу, њени филтери су и разне врсте *органских образаца* или *когнитивних призми* које субјекти професије ванредно адаптирају као методолошке преференце и идејне детерминанте. Овај принцип открива комуникативну природу доминантно социјалне спознаје и креће се између друштвене стварности и субјективног погледа на њу, редукујући се интернализацијом професионалних активности по сродности предмета и међусобним интердискурсима.

Неокласична рационалност не припада довољно нити објективизму нити радикалном конструктивизму, који почива на могућности спознаје реалности искључиво у умским и информационам капацитетима субјекта, чиме је губитком ослонца у парадигматском залеђу уместо ка онтолошкој више усмерена ка епистемолошкој спознаји

или, тачније, епистемолошком солипсизму. Неокласични емотивни рационализам довршава се у конституисању предмета који не одражава толико стварност колико амбицију ка изградњи слике идеално рационалне стварности. У паралели с професионалним моделирањем налази се спознаја друштвене стварности, у којој се стварају дискурзивне слике стварности као нестабилне денотације према друштвеним псеудо-парадигмама, доводећи до јавних перформативних обрта на којима се неизбежно препознаје *рукопис* оних који располажу јавним утицајем. У таквим перформативним преокретима, неоконзервативни рационализам се позиционира као критички простор, али не и теоријско-методолошки, јер је то простор у којем се ванредно и изнуђено позиционирају стручна и научна знања и праксе. Неоконзервативна рационалност својом холистичком оријентацијом, као и јавни перформативни активизми повезани у перцепцију друштвеног холизма, уносе друштвено догађање унутар граница архитектонске науке, стварајући услове за прелазак са дисциплинарне на мултидисциплинарну праксу, чиме отпочиње циклус распарчавања архитектонске парадигме у разбацане и најчешће непотпуне дискурзивне (псеудо)системе у оквиру сопствене територије и препуштање делова сопствених ресурса другим наукама.

Неокласични геометријски формализам у савременој архитектури

Актуелна архитектонска академска истраживања савремене и млађе генерације домаћих архитеката посвећених научном раду приметно су усмерена ка парадигматском обликовању *неоструктуралистичке концептологије* која представља трансдисциплинарно уопштавање теоријског знања пренето из геометријског формализма на ниво архитектонске логичке апстракције вишег реда комплексности.¹⁴ Вероватно критички инициран и интуитивно пробуђен стањем између стандардизације, регулације и БИМ таксономских база у пројектовању с једне стране, и аутопојетичким параметрицизмом и историјским органицизмом са друге стране, овај савремени парадигматски талас у архитектури се за сада налази у фази симултаног теоријског плурализма.¹⁵ Летимични преглед наслова савремених научних радова уз тек пажљивију библиометријску анализу радова у области савремене архитектуре, указује на значајан пораст епистемолошки позиционираног дискурса и повећано теоријско интересовање за трансдисциплинарна истраживања онтологије и феноменологије *комплексности*. Овај теоријски королар неокласичне геометрије оријентисан је према неоструктуралној мисли, произашао из потребе алгоритамских просторних контрола с позиција формалистичке и материјалистичке представности у архитектури.

У савременој теорији архитектуре, приступи овој научној концептологији су усмерени ка истористичком есенцијализму који полази од перцепције ритма, размере и рационализма. Методолошки сензибилитет је повезан с просторним ритмичким ефектима који играју кључну улогу у кохезивној артикулацији елемената простора, структуралним топологијама и логичким матрицама. Изведене из геометријског формалног релационизма кодова и ритмова, методолошке артикулације се херменеутички

ослањају на кибернетичку и мереолошку, као и серијске/количинске трансформације у просторним и обликовним обрасцима. Ова врста концептолошке трансдисциплинарности у теорији архитектуре иманентна је посткласичним парадигмама заснованим на структуралистичкој интеграцији науке, културе, филозофије и друштвене праксе код читавог низа савремених аутора, пре свега англосаксонског епистемолошког миљеа, као што су Мигел де Ланда [Miguel De Landa], Марк Вигли [Mark Wigley], Стен Аллен [Stan Allen], Силвија Лавин [Silvia Lavin], Роберт Сомол [Robert Somol], Зенон Кулпа [Zenon Kulpa], Фредерик Стјернфелд [Frederic Stjernfelt] и други. Теоријски ослонац овог парадигматског таласа је у концептуалистичком промишљању заједничких, типолошких карактеристика елемената кроз рекурзивни образац и фракталну апликативност из поља математичких генетичких матрица. Концептолошко размишљање се заснива на логичком разумевању схематизација кроз конкретизацију на архитектонским објектима и на поступцима изградње сложених приказа заснованих на филозофији типологије, структуре, кодног записа и ритма. Својеврсни еклектицизам неокласичног мишљења у савременој архитектури манифестује се употребом различитих врста посттипологије (осне симетрије, паралелне транслације, матрични поредак тачке и линије, *copy/paste/mirror/offset Cad* функција и другог), као изражајних средстава којима се *хвата значење* типске репродукције.

Трансдисциплинарност неокласичног геометријског формализма је иманентна регулацији, али је онтолошки постављена у интервал између алгебарских особина рачунарства (прецизности као истинитости) и продуктивности (исплативости као користи). Од модернистичког типа производње научног знања разликује се по хибридном фундаменталним истраживањима, али у која су сада укључена историографска истраживања стилова усмерена ка постизању благотворних еманципујућих ефеката по друштво и образложивих пројектних решења. Тиме се производња знања из граничних оквира стваралачке архитектуре укршта са друштвеним институцијама и њеним популарним теоријским инструментима (дијалог с традицијом, типолошки принципи градитељског наслеђа, начело одрживости). Неокласични формализам представља комбинацију аспеката интердисциплинарности, мултидисциплинарности и трансдисциплинарности. Интердисциплинарна истраживања (*inter* – у оквиру, *изнутра*) повезана су с решавањем научних проблема из предметне области одређене науке помоћу методолошких конструката и метода других дисциплина, најчешће историје градитељства. Карактеристика ових студија је епистемички интервенционизам, којим се разбија топос историографске дисциплинарности и отварају врата *златног кавеза* историографских ограничења, али их фактографски не превазилазе – повезана су са синкретичким разумевањем историјских пракси на начин који није на вишем концептуалном нивоу апстракције у контексту објашњења. Мултидисциплинарна истраживања (*multi* – многоструко, бројчано) у архитектури подразумевају формулисање проблема који се налазе на пресеку различитих поља архитектонских и тангенцијалних дисциплина којима се решавају интерни научни проблеми укључивањем новог развојног и концептуалног апарата и научних теорија као резултата комбинације и рекомбинације.

Чини се да је теоријска конфигурација архитектонске типологије просторних облика настала као противтежа дискурзивној теоретизацији семантике простора. Приметна заинтересованост за геометријски неоструктурализам у архитектонској и урбанистичкој теорији настаје на фону неутралног и антидискурзивног тока спознаје просторне феноменологије, с тенденцијом давања одговора на недетерминистичку природу појавног хаоса, изазове проблемских сложености и неизвесности друштвене стварности као резултата савремене флуидности у социјално мотивисаној стварности. Неокласични геометријски формализам намеће схватање архитектонске парадигме кроз трансдисциплинарно истраживање – првом карактеристиком која повезује и интегрише научна знања стечена у различитим научним областима а пре свега с традиционалним модулима; другом карактеристиком интегрише различите облике и методе искључиво научне делатности на метатеоријском нивоу апстракције, и трећом карактеристиком, која интегралну друштвену стварност подразумева као систем емергентне природе.¹⁶

Архитектонска парадигматика неокласичног геометријског формализма садржи све три карактеристике трансдисциплинарности и није противречно тврдити да је теоријски оквир ове парадигме настао у окриљу информационе естетике шесте и седме деценије двадесетог века. Порекло овог теоријског погледа долази од швајцарског структуралисте Жана Пијажеа (*L'épistémologie des relations interdisciplinaires*, 1972), који је под *потпуном трансдисциплинарношћу* подразумевао неку врсту метазнања у контексту информационе теорије простора. Прва карактеристика трансдисциплинарне просторне информатике упућује на концепте или методе из различитих дисциплина које се мешају или *претопљају* – у том контексту, архитектонска информациона база полази од историје архитектонске уметности. У другом и вишем реду карактеризације, трансдисциплинарност се повезује с превазилажењем темељних епистемолошких баријера између различитих дисциплина и врста праксе, што пружа неку врсту метаструктуре која омогућава комбиновање различитих когнитивних способности, стратегија и метода расуђивања које комбинују теорију и праксу, превазилазећи ограничења дисциплинарно организоване науке. Трећа карактеристика објашњава архитектонску трансдисциплинарност као тумачење у контексту могућности настанка новог, *вишег степена* науке или заснивање нове науке која омогућава синтезно сагледавање њеног предмета у различитим присутностима тог предмета у другим постнормалним наукама. У том светлу, трансдисциплинарна истраживања неокласичног посттиполошког формализма могу се посматрати као посебна врста примењених истраживања у ери постнормалне науке и мисаоног експеримента. У контексту овог вишег реда особености, савремени дизајн је подручје логичких метода пројектног дизајна и производње у више технолошких и производних области. Под савременим регулаторним принципима архитектонске трансдисциплинарности, истраживачи њених актуелних теорија пре свега подразумевају холистичке репродукције историографски поузданих знања у некада традиционално и фундаментално раслојеним когнитивним и методолошким приступима, који се данас синергично усмеравају ка тактичком развоју културних вредности друштва и стратешким приступима у примењеној уметности и дизајну.¹⁷

Закључак

Парадигматске представности представљају снажне теоријске импулсе архитектуре и урбанизма значајне из чисто практичних разлога у оријентисаном професионалном деловању и усмерености ка проналажењу решења и образложења за хитне практичне проблеме. Друга корист парадигматских стратификација у архитектури произилази из чувања интегритета и перцепције *предмета* који се неизбежно губи делегитимацијом *текста*, умножавањем дискурса, једностраним захтевима за културни индивидуализам и дисциплинарну фрагментацију. Канадски филозоф науке Марио Бунге [Mario Bunge, 1919–2020] закључује да се свака стручна и научна теорија од самог почетка гради као идеализација стварних система или ситуација, представљајући поједностављења како у одабиру релевантних променљивих тако и у претпостављању (хипотезирању) односа међу њима. Стога су, према Бунгеу, парадигме концептуални системи, а не снопови искуства. Конзерваторској професији у пољу архитектуре су данас потребни такви начини филозофског размишљања и методе истраживачких активности који би, с једне стране омогућили храбро суочавање са сложеностићу различитих изазова, а с друге стране, превазилажење дисциплинске једностраности хеуристичких ограничења специјализованих практичних истраживања. Чини се да су доминантно прагматски и емпиријски афинитети архитектонског поља споменичке заштите антипарадигматском индиферентношћу остали дужни сопственим везама с културним констелацијама, чији се облици друштвених афирмација дискретно прожимају у поретку знања и интуиције, парадоксално се удаљавајући и од теоријских преплета који су изградиле његову сопствену методолошку склоност ка фазама, редоследима, периодима и типологијама.

Напомене

- 1 Шекарић, Б. Интервју: Богуслав Шмигин, *Модерна конзервација* (ур. Б. Шекарић), 2018, бр. 6, Београд: ICOMOS – Србија, 267–275; Куртовић-Фолић, Н. Појам вредновања архитектуре у теорији и пракси, *Гласник Друштва конзерватора Србије (ДКС)*, 1988, бр. 12, Друштво конзерватора Србије, 158–161.
- 2 Шекарић, Б. Етичка димензија професије конзерватор, у: *Наслеђе и дијалог* (електронски извор), II конференција, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд, 2011.
- 3 Till, J. Architecture and contingency, *Field*, 2007, 1(1), 120–135; id., *Architecture depend*, 2009, Cambridge, MA: MIT Press.
- 4 McHale, B. The Architectural paradigm, in: Brian McHale & Len Platt (eds.), *The Cambridge History of Postmodern Literature*, 2016, Cambridge University Press, Cambridge, 185–198.
- 5 Кадиевић, А. Глобализација – генератор кризе ауторске архитектуре и потискивања наслеђа у Србији, у: *Конференција X – Културно наслеђе – ризици и перспективе*, зборник радова, 2019, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд, 65.
- 6 Француски социолог и филозоф Ремон Будон [Raymond Budon, 1934–2013] наводи четири врсте парадигми: а) *метатеоријске* – општи ставови о настанку неке критике или теорије; б) *појмовне* – у функцији критичке или теоријске класификације; в) *поредбене* – аналошке, којима се приписују

метафоре субјекту присутном и у осталим врстама парадигми и г) *формалне парадигме* – исказују принципе анализе појава, у: Boudon, R. The Social Sciences and Two Types of Relativism, *Journal of Classical Sociology*, 2005, Vol. 5, 157–174.

- 7 *Универзална парадигма* у архитектури могла би се замислити као скуп утемељених теоријских, методолошких, системолошких и организационих постулираности које су стручне и научне заједнице различитих поља архитектуре синхронизовано усвојиле и у континуитету их предају следећој истраживачкој и делатној генерацији. Универзална парадигма је логичко-онтолошки оквир, апстрактно-теоријска конструкција утемељена у културним системима вишег реда и која је довољно флексибилна да би њена евентуална темељна промена била сасвим немогућа или бесмислена.

Општа парадигма у архитектури би представљала примену појединих начела универзалне парадигме по предмету истраживања, обезбеђујући архитектонској теорији да у центру проучавања економично постави планирање и пројектовање у свим његовим концептуалним дихотомијама облика, исхода, временских и просторних хоризоната. Општа парадигма је подручје превођења теорије у праксу и обрнуто, место у којем се трајније задржавају измењени елементи теоријског и методолошког низа и манифестације предмета до њиховог трајног усаглашавања или одбацивања.

Теоријске парадигме или *научне теорије* у архитектури обезбеђују садржај, развој, динамику, снагу и перспективу теорије простора, представљајући главна поља теоријске постулираности архитектуре (емпиријски позитивизам, функционализам, феноменализам, структурализам, пост-модернизам и комплексне релационизме различитих врста).

Појмовна парадигма у архитектури би представљао тезаурусни оквир у којем се развијају категоријални појмови, представљајући инфраструктуру за развој њеног епистемолошког система. Утемељеност архитектонских методологија и стабилност њених теорија зависи од квалитета трајности појмовног *apparatusa* као и порекла, у смислу преузимања из ванпарадигматског простора. Потврђивање вредности старих и конструисање нових појмова одвија се као комуниколошка апсорпција и последица хеуристичког развоја и кореспонденције са друштвеним кретањима. Све док се не потврди вредност старих парадигми неопходно је и бављење старим појмовним конструкцијама као што су: *синтактика, семантика, топологија, морфологија, структура, систем* и слично, како би се проверило важење нових појмовних парадигми као што су *интегративизам, дијаграматика, тополошко мишљење, кодни запис, резилијентност, тополошко мишљење* и др. који се запајају у новијем речнику архитектонске теорије.

- 8 *Теоријску парадигму* у архитектури представљале би логичке, епистемолошке и методолошке конструкције које садрже потребне елементе за научни рад и резултат коначног теоријског објашњења одређене законитости. Теорија дефинише и операционализује појмове, повезује их у један систем и осигурава њихов развој, употребу и сврсисходност, чиме би се потврдила вредност *apparatusa теоријске праксе, критичке праксе, критичких модела* и слично.

Практична парадигма у архитектури би се односила на искуствене и емпиријске чињенице, подразумевајући правила у свакодневной пракси и раду – скуп рутинских поступака у свакодневной комуникацији, али и нових форми које превазилазе постојеће стање и успостављају нове односе. Практике су, како каже Бурдије, активности људи које нису ни објективно дефинисане нити потпуно слободне. Овде је битно нагласити разлику између *искуства* и *емпирије* у значењу које је поставио немачки филозоф и историчар Бернхард Валденфелс [Bernhard Waldenfels, 1934], у: Waldenfels, B. *Топологија страног*, 2005, Stilos, Novi Sad, 20–25.

- 9 *Научна парадигма* користи метод, теорију и научни језик са задатком да спречи продор ненаучних категорија у дискурзивни простор науке, њихово дуже задржавање или преовладавање у њеном простору. У пољу архитектуре она има задатак уобличавања контингентне целине теоријских

ослонаца на два плуралистичка начина. Према канадском социјалном психологу и теоретичару науке Џозефу Ројсу [Joseph R. Royce, 1921–1989], први начин је *симултани плурализам*, чија је карактеристика истовремено постојање великог броја теорија, и *секвенцијални плурализам*, који настаје из релативно правилног и оправданог смењивања општеприхваћених теорија односно прихватања нових теорија с одбацивањем старих у разумном времену. Према Ројсовом становишту, *симултани плурализам* је својствен *незрелим академским сферама* с манифестацијом у два облика – први облик подразумева више комплементарних теорија које настоје да објасне различите делове целокупне области, док други облик подразумева више ривалских компетитивних теорија које настоје да на различите, често узајамно искључиве начине, али кроз представљање потпуно истих чињеница, објасне различите делове целокупне области. *Секвенцијални плурализам* јавља се у такозваним зрелим наукама и карактеришу га компетитивне теорије, које се сукцесивно смењују тако што се незадовољавајућа теорија битно допуњује или замењује наредном, адекватнијом и бољом, док у случају *незрелих наука*, какве би биле психологија, социологија, друштвена теорија или архитектура у својим, пре свега друштвено-хуманистичким доменима, могу коегзистирати истовремено.

Здраворазумска парадигма подразумева уочавање чињеница и професионалног предмета уопште на основу утисака и рутински однос према њиховим манифестацијама, без трагања за латентним узроцима, процесима и односима. Здраворазумско мишљење је често полазна тачка за уочавање неке чињенице која накнадно може постати предмет теоријске расправе и указује на оспособљеност за улазак у епистемолошке конструкте и категоријалне апарате научне емпирије, допуштајући проглашавање неког проблема решеним тамо где научна парадигма тек уочава његово скривено, ново или проширено испољавање.

- 10 Јефтић, М. Записи о београдској архитектури на средини осме деценије – Београдски круг лењинром, *Поглед*, октобар 1976, бр. 21, ИТ Новине бр. 712, Београд, 2–3.
- 11 Благојевић, Љ. *Модерна кућа у Београду (1920–1941)*, 2000, Задужбина Андрејевић, Београд, 35.
- 12 Кадјевић, А. *Elementi ekspresionizma u srpskoj arhitekturi između dva svetska rata*, Moment, 1990, br. 17, 90–100.
- 13 Flivbjerg, B. *Šta mogu društvene nauke : razlozi neuspeha i strategija za budućnost*, 2012, Službeni glasnik, Beograd, 102–104.
- 14 Часопис *Serbian Architectural Journal (SAJ)* br. 8 (3) из децембра 2016. године Архитектонског факултета Универзитета у Београду, публикован са укупно пет научних чланака, у целини је одређен трансдисциплинарним концептолошким разматрањима архитектонске теорије с тежиштем у геометријском формализму. Категоријални *apparatus* чланака обухвата термине као што су: размера цртежа, пропорција и модул, естетичке трансформације, тополошко и дијаграматичко мишљење, поље информација и интердискурзивна размена.
- 15 Може се навести неколико новијих дисертација које су инспирисане покушајем превођења наративног у структуралне архитектонске обрасце, одбрањених на Архитектонском факултету у Београду: Драгана Д. Ђирић (2017), *Записи архитектонског дизајн процеса: дисциплинарне границе и трансфери*, и Павле Д. Стаменовић (2016), *Генерички оквир архитектонског пројекта: инструментализација типолошке амбивалентности*, као и на Универзитету уметности у Београду: Жељка Пјешивец (2013), *Не/изрециви простор: пред-текстуални, текстуални и пост-текстуални концепти простора у теорији уметности и медија*.
- 16 Прва карактеристика трансдисциплинарних истраживања јесте разрешавање друштвено значајних проблема који превазилазе границе архитектуре и прелазе у друге сфере, пре свега, у праксу, аксиологију и етику. Другим речима, архитектонски хабитус се контекстуализује у дихотомији примењених и фундаменталних компонената постнормалне науке – стога је кључ узајамног утицаја

и обостраног обогаћивања знања науке и друштва у интеграцији научног, вредносног, етичког и практичног знања.

Друга карактеристика трансдисциплинарности лежи у обостраном обогаћивању знања науке и друштвених конструката – чињенице се повезују у научне методе интерпретације и усмеравају ка стварању когнитивног модела предмета истраживања у облику система знања и уопштавања на метатеоријском нивоу. У архитектури би се трансдисциплинарност сматрала логичким метао-квиром у којем се интеграција теоријског знања спроводи на вишем и прерађеном нивоу синтезе.

Трећа карактеристика трансдисциплинарног истраживања јесте усмеравање истраживачких задатака оријентисаних на превазилажење хетерогеног дисциплинарног знања његовим разумевањем на концептуалној основи, али на нивоу који превазилази уобичајене оквире других дисциплина. За архитектуру је овај принцип трансдисциплинарног синкретизма посебно важан, јер се полигон сваке врсте друштвене стварности сматра интегралним уређеним системом који увек садржи неки емергентни (иницијално појавни) карактер битан у архитектонском планирању.

- 17 Подстицајни текст: Кулетин Ђулафић, И. Свакодневна естетика у архитектури и примењеним уметностима, у: *Прва међународна конференција СмартАрт – уметност и наука у примени : Од инспирације до интеракције*, зборник радова, Факултет примењених уметности, Београд, 87–106.

